

МОВОЗНАВСТВО

Ukraińskie leksykultury kulinarne w dydaktyce ukrainistycznej

Anna Budziak

Uniwersytet Jagielloński, Kraków – Polska
anna.budziak@uj.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-0714-3923>

Українські кулінарні лексикультури в україністичній дидактиці

Анна Будзяк

Ягеллонський університет, Краків – Польща

АНОТАЦІЯ. Статтю присвячено проблемі одночасного набуття мовної і культурної компетенцій у процесі вивчення української мови як іноземної. За основу дослідження прийнято концепцію формування мовно-культурної компетенції французького дослідника Роберта Галіссона, застосовано введений ним термін *лексикультура*. Предмет дослідження – вибрані назви страв та харчових продуктів, які можна вважати виразниками української культурної ідентичності (*бориш, вареник, гречка, сало, гарбуз, кавун, паляниця, перець*). Указано додаткове, не фіксоване словниками, смислове навантаження, властиве цим назвам, та описано специфіку функціонування таких лексем в українській мові в порівнянні з польською з огляду на наявні в цій сфері значні розбіжності.

Ключові слова: кулінарна лексика, культурна ідентичність, лексикультура, лінгвістична прагматика, міжкультурна комунікація

Ukrainian culinary lexicultures in Ukrainian didactics

Anna Budziak

Jagiellonian University, Cracow – Poland

ABSTRACT. The article is devoted to the problem of the joint development of linguistic and cultural competence in the process of teaching Ukrainian as a foreign language. The analysis uses the concept of developing cultural competence in the methodology of teaching a foreign language developed by the French researcher Robert Galisson and the term lexiculture he introduced. The reflections focus on selected names of dishes and food products that are exponents of Ukrainian cultural identity (*борщ, вареник, гречка, сало, гарбуз, кавун, паляниця, перець*). The additional semantic content of these names, not listed in dictionaries, is indicated and the specificity of the functioning of such lexemes in Ukrainian compared to Polish is described, drawing attention to the great discrepancies in this area.

Keywords: culinary vocabulary, cultural identity, lexiculture, linguistic pragmatics, intercultural communication

Zainteresowanie wzajemną zależnością języka i kultury w pracach językoznawczych zaczęło przybierać na sile pół wieku temu. Efektem tego procesu jest stosunkowo duża w lingwistyce polskiej i ukraińskiej popularność prac z dziedziny lingwistyki kulturowej i etnolingwistyki. Przestrzeń kulturowa jest uwzględniana także w nauczaniu języków obcych. Przedmiotem niniejszego artykułu są nazwy związane z jedzeniem i sztuką kulinarną, będące nośnikami specyficznego kodu kulturowego Ukraińców, które zostały przedstawione w kontekście glottodydaktycznym. Autorem wykorzystanej tutaj koncepcji kształcenia kompetencji kulturowej w metodyce nauczania języka obcego jest francuski badacz R. Galisson, a czytelnikowi polskiemu przybliżyła ją i rozpowszechniła krakowska językoznawczyni B. Ligara [Ligara 2008, 2009]. Specyfiką tego podejścia jest nierozdzielanie dwu obiektów badań, czyli języka i kultury [Ligara 2008: 59]. *Leksykulturami* R. Galisson nazwał często używane neutralne słowa, które kojarzą się użytkownikom języka z dodatkowymi znaczeniami, innymi niż odnotowane w słownikach, a więc formy mające charakterystyczną wartość naddaną. Analizując rodzaje kompetencji kulturowej, które należy przekazywać osobom uczącym się języka obcego, wyodrębnił on kompetencję związaną z *kulturą wyższą*, uczoną, obejmującą wiedzę dostępną osobom wyedukowanym (np. będzie to wiedza o sztuce, literaturze) i kompetencję związaną z codzienną *wspólną kulturą*, znaną większości użytkowników języka. Owa powszechna *wspólna kultura* jest, zdaniem R. Galissona, kulturą podstawową, którą członkowie społeczeństwa posługującego się jakimś językiem przyswajają automatycznie. Nie jest ona nauczana, tylko nabywana w ramach określonej wspólnoty. Jest to kultura życia codziennego, łącząca daną społeczność i umożliwiająca funkcjonowanie we

wspólnocie posługującej się jakimś językiem, formuje tożsamość takiej grupy i pozwala zrozumieć jej odrębność. Zgodnie z ideą autora przywoływanej koncepcji, takiej *kultury wspólnej* powinno się uczyć równocześnie z kodem językowym. Jej poznanie pozwala zrozumieć dodatkowe treści, nieodnotowywane w tradycyjnych źródłach leksykograficznych. *Leksykultury* są zatem nośnikami *wspólnego ładunku kulturowego*. Ponieważ *kultura wspólna* jest „kulturą-działaniem ujętą w leksyce potocznej komunikacji”, według założeń R. Galissona powinno się ją analizować w ramach badań nad pragmatyką językową [Ligara 2008:]. B. Ligara zaznacza, że „jako składnik kompetencji komunikacyjnej kompetencja kulturowa nie jest wyróżniana jako osobne pojęcie metodologiczne, ale bywa włączana do kompetencji socjokulturowej” [Ligara 2008: 52]¹.

Kultura żywienia, jako nieodłączny element codzienności człowieka, interesuje wielu humanistów, w tym lingwistów badających język w różnych aspektach. Wśród studiów poświęconych nazwom produktów spożywczych znajdują się także teksty zwracające uwagę na właściwe takim nazwom nadwyżki znaczeniowe – wspomnijmy np. A. Nagórko piszącą o polskim *kotlecie schabowym* [Nagórko 2021: 396], zestawienie francuskiego *pain* i angielskiego *bread* autorstwa A. Wierzbickiej [Wierzbicka 2006: 259–263], rozprawę O. Lewczenki rozpatrującą frazeologizmy ukraińskie w aspekcie lingwokulturowym [Левченко 2005] czy pracę A. Samadowej porównującą ukraińskie i polskie frazeologizmy zawierające nazwy związane z jedzeniem [Samadowa 2020].

Celem niniejszego artykułu, oprócz propozycji wprowadzenia koncepcji R. Galissona do ukrainistycznych badań glottodydaktycznych, jest zaprezentowanie wybranych nazw ukraińskich wiktuałów, które mogą spełniać kryteria wyodrębniające leksemy określane we wspomnianej teorii jako *leksykultury*². W centrum uwagi znalazły się tu nazwy – wykładniki ukraińskiej tożsamości kulturowej, czyli takie, które można traktować jako symbole ukraińskiej tradycyjnej kuchni lub narzędzia samoidentyfikacji Ukraińców. Wśród nich są nie tylko tradycyjnie wymieniane kulturemy, ale także takie wyrazy, które otrzymały dodatkową wartość naddaną zupełnie niedawno. Zaprezentowany niżej materiał uwzględnia potrzeby studentów polskich – wybrane nazwy są nośnikiem dodatkowych znaczeń kulturowych, czytelnych i oczywistych dla użytkowników języka ukraińskiego, a obce odbiorcy polskiemu. Na zasadność stosowania kryterium doboru *leksykultury* uwzględnia-

¹ Koncepcja R. Galissona, jak i wprowadzone przez niego pojęcie *leksykultury* nie przyjęły się dotąd w ukraińskich tekstach naukowych – znaleziono je tylko w pracy czerniowieckiej romanistki W. Hładkiej [Гладка 2020].

² Nie można kategorycznie stwierdzić, że istotnie niosą one *wspólne znaczenie kulturowe* dla zdecydowanej większości użytkowników języka ukraińskiego bez przeprowadzenia szeroko zakrojonych badań ankietowych. Na potrzeby niniejszego artykułu przeprowadzono jedynie ankietę testową. Respondentami byli rodzimi użytkownicy języka ukraińskiego w wieku ok. 17–50 lat. W ankiecie postawiono pytanie, jakie skojarzenia niezwiązane z kuchnią wywołują u nich wskazane nazwy produktów spożywczych.

jącego kulturę rodzimą ucznia wskazywała np. I. Nowak w odniesieniu do nauki języka rosyjskiego [Nowak 2016: 82]. Autorka podjęła próbę wskazania *leksykultur* – osobliwości kuchni rosyjskiej [Nowak 2016: 92–97].

Wskazówki dotyczące sposobów wyszukiwania *leksykultur* przytoczone przez B. Ligarę [Ligara 2008: 57–58] pozwoliły wyodrębnić *leksykultury kulinarne* z uwzględnieniem kilku kryteriów. Do pierwszej grupy należą nazwy wiktuałów związanych z obrzędowością, tradycjami, świętami, wierzeniami czy wspólnym doświadczeniem danej społeczności. Do tej grupy będą należały np. takie nazwy jak: *калита* – wypiek tradycyjnie przygotowywany w czasie tradycyjnych ukraińskich andrzejek; *кутя, корочун, калачі* – związane z obrzędowością świąt Bożego Narodzenia; *наска* – ukraiński odpowiednik polskiej baby wielkanocnej; *коровай* – rodzaj świątecznego chleba weselnego czy też produkty mające związek ze znacznie nowszym typem obrzędowości, jak *салат Олів'є* i *шампанське* – sałatka i wino musujące podawane podczas zabawy noworocznej itp. Potrawy świąteczne i obrzędowe są wspominane i opisywane w różnego rodzaju źródłach, wiele z nich jest przywoływanych na różnych poziomach nauki języka właśnie podczas omawiania zwyczajów właściwych użytkownikom uczonego języka. Jednak nie wszystkie tradycyjne dania są współcześnie ogólnie znane członkom społeczności ukraińskiej. Na przykład nie będą w związku z tym traktowane jako *leksykultury* pieczone niegdyś na dzień św. Piotra i Pawła (12 lipca) *мандрики* lub *шулики* przygotowywane na święto Makowija (14 sierpnia, tzw. *Перший Снас*).

Drugą grupę stanowią nazwy produktów spożywczych łączone w świadomości członków jakiegoś społeczeństwa z miejscem pochodzenia produktu. Zgodnie ze wskazówkami R. Galissona, ma to związek z renomą, którą dany wiktuał cieszy się wśród użytkowników danego języka. Najbardziej charakterystycznymi tego typu kolokacjami spotykanymi w ukraińskim dyskursie kulinarnym są: *київський торт, котлета по-київськи, Київ вечірній* (czekoladki), *київське сухе варення, полтавські галушки, ніжинські огірки, львівська кава, гуцульська* albo *карпатська бринза, гуцульський банош, карпатський мед, херсонські кавуни, мелітопольські черешні, кримська сіль, бахмутська сіль*.

Do kolejnej grupy należą jednostki leksykalne, których dodatkowy ładunek znaczeniowy bierze się z konotacji wywoływanych przez frazeologizmy mieszczące komponent w postaci nazwy produktu spożywczego, np.: *непедати куті меду* ‘przesadzić’³, *давати березової каші* ‘ostro krytykować lub surowo ukarać’, *надавати книшів* ‘ukarać, pobić’, *боби розводити* ‘prowadzić bezsensowną rozmowę’, *десята (сьома) вода на киселі* ‘daleki krewny’ itp. W języku ukraińskim używa się np. wielu frazeologizmów z komponentem *мак*. Część z nich bazuje na

³ Przywoływane w pracy ukraińskie frazeologizmy są powszechnie znane i zostały odnotowane we frazeologicznym słowniku języka ukraińskiego [ФЦУМ 1999]. Ze względu na ograniczoną ilość miejsca nie podano w tekście dokładnych danych bibliograficznych pozwalających tam odnaleźć przytoczone jednostki frazeologiczne.

jakościach maku, takich jak wielość ziaren czy ich rozmiar: *як за гриш маку* ‘bardzo dużo’, *як мак на четверо* (бідний) ‘bardzo biedny’, *як маку* ‘bardzo dużo’. Inne – nawiązują do właściwości nasennych lub halucynogennych produktu *вскочити в мак*, *як козак з маку*, *мов Кузьма з маку* ‘powiedzieć lub zrobić coś niewłaściwie’, *як після маку (спати)* ‘mocno spać’. Podstawą metafory, dzięki której został utworzony frazeologizm, może być czynność, w trakcie której przerabia się produkt: *стерти на мак* ‘rozbić do szcztu’; *втерти маку (часнику)* ‘pobić’ lub inna, dziś już zatarta motywacja: *з медом та з маком* ‘nieszczерze (coś mówić)’, *не з маком* ‘bardzo źle’, *з маком і таким бути* ‘różnie – lepiej i gorzej’, *хоч мак сій* ‘bardzo cicho’; *дістати фігу з маком* ‘nic nie dostać’ i *дуля з маком*. Zwraca tu uwagę duży udział negatywnych konotacji, które nie pojawią się we współczesnej polszczyźnie (‘bicie’, ‘nieszczerość’, ‘zła jakość’). W języku polskim tylko część z nich ma ekwiwalenty zawierające nazwę *mak* o podobnym znaczeniu: (*cicho, cisza*) *jak makiem zasiał* ‘bardzo cicho’; (*dostać*) *figę z makiem* ‘nic nie dostać’ i *figa z makiem* (z *pasternakiem*) [WSJP]. Natomiast w utrwalonej ukraińskiej obrazowości nie ma odpowiednika polska fraza przysłówkowa *w drobny mak* używana np. ze słowami *iść, pójść, prysnąć, rozbić się, rozprysnąć się* ‘ulec całkowitemu zniszczeniu’ wykorzystująca obraz ziaren maku jako masy rozsypujących się bardzo małych jednakowych elementów i fraza czasownikowa *dobrać się jak w korcu maku* ‘idealnie do siebie pasować’ [WSJP].

Wreszcie, nazwy kulinarne mogą stanowić swego rodzaju symbol bądź identyfikator danej społeczności czy też elementów jej kultury. Dla Ukraińców takimi emblematami kulinarnymi są przede wszystkim barszcz (*борщ*), słonina (*сало*) oraz pierogi (*вареники*) traktowane jako swoiste ukraińskie znaki firmowe, wymieniane w jednym szeregu z rusznykami, czyli wyszywanymi pasami płótna obrzędowego (*рушники*), wyszywanymi koszulami (*вишиванки*), szarawarami (*шаровари*), kozakami (*козаки*) i bandurzystami (*бандуристи*). Trudno pominąć tu także wodę ognistą (*горілка*), a w Polsce najbardziej rozpoznawalną ukraińską wódką jest *percówka* (*настояка з перцем*). W ostatnim czasie, w związku z toczącą się wojną rosyjsko-ukraińską, pojawiły się również nowe ukraińskie identyfikatory związane z kuchnią, o których będzie mowa w dalszej części artykułu.

Подумаєш про борщ – і душа зігрівається!

Борщ / barszcz. Choć potrawy nazywane barszczem są popularne nie tylko w Ukrainie, a w nieco odmiennych postaciach są również jednymi z tradycyjnych dań kuchni polskiej, nazwa *борщ* w języku ukraińskim ma szczególnie pojemną wartość znaczeniową. W odróżnieniu od najpowszechniejszej wersji polskiego barszczu, ukraińskie barszcze to gęste, zawiesiste potrawy, co bywa przyczyną ukraińskich żartów, że Polacy gotują kompot z buraków. Nie tylko Ukraińcy traktują *борщ* jako wykładnik swojej tożsamości narodowej, również sąsiedzi zauważyli specyfikę ukraińskiej potrawy. W kuchni polskiej *barszcz ukraiński* funkcjonuje jako odręb-

ne danie, ale także w języku rosyjskim – mimo że współcześnie inaczej się o tym mówi w dyskursie publicznym – *український борщ* jest niezwykle częstą kolokacją przymiotnikową nazwy wspomnianego wiktuału [Budziak 2022: 63]. *Barszcz ukraiński* trafił na światową listę kultury niematerialnego dziedzictwa UNESCO i to nie tylko dzięki swoim walorom smakowym, ale także dlatego, że Ukraińcy byli gotowi prowadzić *wojnę o barszcz* (*війна за борщ*), sprzeciwiając się stwierdzeniu, że jest to typowe danie rosyjskie. *Борщ* w ukraińskiej kulturze kulinarnej ma znamienite znaczenie przede wszystkim jako jedna z najczęściej spożywanych potraw, której nazwa również stosunkowo często pojawia się w tekstach pisanych. Ukraińcom przywodzi na myśl dom, macierzyńskie ciepło i swojskość. Jest on też aktywnie wykorzystywany w obrzędowości ukraińskiej (jest tradycyjnie podawany podczas wieczerzy wigilijnej, w Wielkanoc, podczas poczęstunków poświęconych pamięci zmarłych, na weselach). Oprócz wysokiej frekwencji jego nazwy w różnego typu tekstach, zwraca uwagę używanie epitetów z odcieniem emocjonalnym lub oceniającym, sposób jej funkcjonowania w ukraińskich przysłowiach i powiedzeniach oraz istnienie derywatów tej formy, mających znaczenie abstrakcyjne lub przenośne. Więcej informacji na temat znaczenia barszczu dla ukraińskiej kultury odzwierciedlonego w języku zawarto w [Budziak 2022].

Як вареник в маслі

Вареники / pierogi. Jest to potrawa uznawana za charakterystyczną dla obu kuchni – ukraińskiej i polskiej, której nazwa może być przyczyną nie tylko werbalnego, ale i kulturowego niezrozumienia. Polski student w pierwszej kolejności musi poznać różnicę w nazywaniu pewnych potraw mącznych w obu językach. W języku polskim i w języku ukraińskim funkcjonują podobnie brzmiące nazwy *pieróg* i *nupiz*, które odnoszą się do różnych wiktuałów. Ukraiński *nupiz* – w odróżnieniu od polskiego pieroga – to przede wszystkim pieczone ciasto, placek ze słodkim lub wytrawnym dodatkiem (np. *яблучний нупиз*, *цибулевий нупиз*). Regionalnie w obu językach te znaczenia bywają przypisywane do takich potraw jak u sąsiadów, tzn. na wschodnich terenach Polski niekiedy wypieka się pierogi (np. *pieróg biłgorajski*), a w galicyjskiej Ukrainie gotuje się *nupozu* noszące w języku ogólnym miano *вареники*.

Najpopularniejszym nadzieniem w kuchni polskiej jest mięso, kapusta oraz owoce sezonowe (zwłaszcza truskawki i borówki lub czarne jagody). Za polską potrawę narodową Polacy uważają także *pierogi ruskie*, czyli pierogi z farszem z ziemniaków i białego sera z przesmażoną cebulą. Nazwa ta do niedawna wielu Polakom kojarzyła się przede wszystkim z Rosją, budziła także sprzeciw osób przybywających do Polski z Ukrainy. Ostatnio, w dużej mierze dzięki zwiększonemu zainteresowaniu problematyką ukraińską i pojawieniu się na terytorium Polski rzesz ukraińskich uchodźców, znalazła się ona w kręgu zainteresowań dziennikarzy, którzy rozpowszechnili informację o jej pochodzeniu od nazw *Ruś* i *ruski* (w tym przypadku: związany z historyczną Rusią Czerwoną czy też dawnym województwem

ruskim, z którego pochodzi taki właśnie sposób przygotowania pierogów). Stało się to przyczyną zmiany nazwy tego dania w wielu polskich zakładach gastronomicznych na *pierogi ukraińskie*, co prawdopodobnie nie było najlepszą decyzją, gdyż nie są one charakterystyczne dla całej Ukrainy (powszechnie w Ukrainie przygotowuje się farsz z ziemniaków bez dodatku sera)⁴.

W Ukrainie tradycyjnymi farszami do pierogów są ziemniaki, kapusta, mięso, słodkie nadzienie z białego sera, dużą popularnością cieszą się pierogi z wiśnią, a na ziemiach zachodnich – z kaszą gryczaną. Trzy ostatnie rodzaje są mniej typowe dla kuchni polskiej, choć niekiedy trafiają również na polskie stoły. *Вареники* w niektórych częściach Ukrainy są typowym daniem niedzielnym, pierogi z niespodzianką (*вареники з сюрпризом*), w których ukryto drobne przedmioty mające być wróżbą na nadchodzący czas, bywają podawane w Nowy Rok za starym stylem (*Старий Новий рік* 14 stycznia), a *вареники з сиром* wciąż tradycyjnie przygotowuje się w zapusty (*Масниця*). Pierogi są powszechnie kojarzone ze słynną sceną z powieści Mikołaja Gogola, w której kozak Paciuk zjada wlatujące mu do ust pierogi, które wcześniej same wskakują do miski ze śmietaną.

Zwraca uwagę niewielka rola, jaką nazwy te odgrywają we współczesnej frazeologii. We frazeologii polskiej *pierogi* są zupełnie nieobecne, a we frazeologii ukraińskiej używa się aktywnie jednego takiego frazeologizmu (*плавати, жити*) як вареник в маслі / сметані. Jego polskim odpowiednikiem jest (*czuć się, wyglądać, żyć*) jak *pączek w maśle* [WSJP]. Częściej *вареники* są wspominane w paremiach, pr.: *аби рот не гуляв, так вареником заткнути, сметаною вареників не зіпсуєш; були на масниці вареники та в піст на вербу повтікали* [Прислів'я 1989: 317–318].

Салом губи мастити

Сало / słonina. Wieprzowina jest chętnie wykorzystywana w wielu kuchniach, także w kuchni polskiej, jednak stosunek Ukraińców do *сала* jest wyjątkowy. Słonina jest symbolem kuchni ukraińskiej i symbolem sytości – stare powiedzenie mówi: *Якби мені паном бути, то я б сало із салом їв*. Jest wizytówką kuchni ukraińskiej, budzącą często skrajne emocje – pozytywne i negatywne. Przez to jej nazwa i wizerunek często pojawiają się także w przestrzeni kultury popularnej, zwykle jako element tekstów lub obrazów satyrycznych. *Сало* pojawia się w żartach, memach internetowych, żartobliwych piosenkach. Jednym ze znanych ukraińskich wyrobów cukierniczych jest słonina w czekoladzie z wizerunkiem kozaka na obwołucie (*сало в шоколаді*). Wywoływane przez *сало* skojarzenia inspirowały ukraińskich satyryków do tworzenia prac z wyprodukowanymi ze słoniny tortami, instrumentami muzycznymi, książkami, materacami, latającymi dywanami itp. Nazwa wyrobu

⁴ Dla dobra sprawy lepszym wyjściem byłoby np. wyjaśnianie w menu pochodzenia tej nazwy, a przy okazji wspomnianie o wielowiekowych kontaktach kulturowych z Rosją-Ukrainą, w tym o kontaktach kulinarnych.

pojawia się też w grach słownych, np. *Сало-сила* w postaci napisu o formie takiej jak *Coca-cola*. Dzięki takiemu obrazowi opisywanego wiktuału Ukraińcy stworzyli nawet Muzeum Słoniny, wydali czasopismo „Сало”, nadali nazwę Сало написало jednemu z portali internetowych [<https://www.salonapysalo.com.ua>] itp.

Сало jest elementem budującym ukraińskie frazeologizmy określające: dostatek – *як бобер у салі* ‘bardzo dobrze, w dostatku’, *вбиватися в сало* obraźliwie ‘przytyć’, *запливати салом* obraźliwie ‘przytyć’ lub ‘o oczach: zdawać się niewidocznym na pucułowatej twarzy’, *обростати салом* ‘stawać się obojętnym, niewrażliwym’ (por. pol. *obrosnąć sadłem* ‘utyć’ [WSJP]), *(зодувати) як на сало* ‘do syta’; niedostatek – *на комариному салі* żart. ‘postny’, *(ласий, охочий) як циган на сало* ‘bardzo’; ochotę na coś – *(допастися) як кіт до сала* ‘łapczywie’; pochlebstwo – *як салом по губах* (як медом по губах) *мастити (мазати)* ‘mówić nieszczerze, podlizywać się’. Występuje też we frazach *мазати н’яти салом* ‘przygotowywać się do ucieczki lub uciekać’ i *заливати за шкуру сала* mającej polski odpowiednik *zalać sadła za skórę*. Jest także elementem wielu powiedzeń, np.: *дурне сало без хліба; живу добре: сало їм, на салі сплю, салом укривають; коли б сало крила мало, під небесами б літало; є сало, та не для kota* (por. pol. *nie dla psa kielbasa, nie dla kota spyрка*) [Прислів’я 1989: 330–331].

Нехай буде гречка!

Гречка / kasza gryczana, gryka. Gryka dzięki niewielkim wymaganiom w uprawie była w przeszłości uważana za roślinę niespokojnego pogranicza – rosła nawet wtedy, gdy nie poświęcano jej zbyt wiele uwagi. O znaczeniu tego produktu dla kultury ukraińskiej niech świadczy fakt, że Ukraińcy sami siebie nazywali *hreczkosiejami* (*гречкочий*; por. inne określenie ukraińskiego rolnika – *хлібороб* [СУМ: 2, 165; СУМ: 11, 82]). Określenie to przeniknęło również do dawnego języka polskiego i oznaczało niegdyś zasiedziało na roli gospodarza niewielkiego skrawka ziemi (por. *hreczkosiej* w *Zemście* A. Fredry). Gryka jest produktem, który we współczesnej kulturze polskiej nie odgrywa szczególnej roli. Jest powszechnie stosowana w polskiej kuchni, choć jej wykorzystanie jest raczej monotonne – tradycyjnie podaje się ją w postaci ugotowanej kaszy, która jest dodatkiem do mięs. Ukraińskie potrawy z kaszy gryczanej są bardziej różnorodne. Jednym z typowych dań ukraińskich są np. *гречаники*, czyli sznycle z masy mięsnej z kaszą gryczaną. Na ukraińskich stołach pojawiają się takie potrawy, jak zupa gryczana, pierogi, gołąbki i naleśniki z farszem z kaszy gryczanej, placuszki z mąki gryczanej, ciasto pieczone z kaszą gryczaną (popularny na zachodzie Ukrainy *яворівський пиріг*). O tym, jak ważną rolę odgrywa gryka w kulturze kulinarnej i jak pozytywne asocjacje wywołuje, może świadczyć fakt, że Ukraińcy chętnie wykorzystują formę *гречка* jako chrematonim nazywający sklepy spożywcze lub lokale gastronomiczne.

Гречка w języku ukraińskim jest używana w tekstach związanych z wyborami parlamentarnymi czy samorządowymi. W internetowej ukraińskiej prasie są spoty-

kane takie nagłówki jak np.: *Вибори: Чому перемагає гречка; Хроніки виборчого трешу: як гроші та гречка до Ради доводять; Операція „гречка”: Як депутати купують наше майбутнє; До виборів далеко, а „гречку” вже роздають; Гречка, студенти і добродесні вибори.* W języku polskim w takim kontekście mówi się o kielbasie wyborczej.

W języku ukraińskim funkcjonują powszechnie znane frazeologizmy obce językowi polskiemu: *скакати (вскакувати) / скочити (вскочити) в гречку* ‘zdradzać męża lub żonę’; *сім мішків гречаної вовни [і (та) всі неповні]*, żartobliwie w połączeniu ze słowami *наговорити, наплетти* itp. ‘nieważne i bezsensowne sprawy’. Niższą frekwencję mają połączenia *як з гречки лико* ‘nie nadający się do niczego’; *нехай (хай) буде гречка, аби не суперечка!* mówione gdy ktoś się na coś zgadza.

Ходить гарбуз по городу, питається свого роду...

Гарбуз / dynia. Nazewnicyz galimatias dotyczący roślin z rodziny dyniowatych, który obserwujemy w językach słowiańskich, jest jednym ze sztandarowych przykładów istnienia kłopotliwych paraleli leksykalnych przytaczanych podczas lekcji języka ukraińskiego dla Polaków (*гарбуз = dynia; диня = melon, кавун = arbuz*). Dynie, choć znane kuchni polskiej od dawna, przez długi czas były nieco zapomniane, a popularność zyskały stosunkowo niedawno, czego przyczyną prawdopodobnie było przyswojenie kulturze polskiej elementów kultury amerykańskiej, a w tym zwyczaju wycinania lampionów z owoców tej rośliny na święto Halloween. I właśnie z tym świętem kojarzy dynię przeciętny polski przedstawiciel młodego pokolenia. Oczywiście podobny proces globalizacji kulturowej zachodzi też w społeczeństwie ukraińskim, jednak w kulturze ukraińskiej dynia wciąż jest przede wszystkim symbolem rodziny i dostatku. Dynie są jednymi z najpopularniejszych warzyw uprawianych w Ukrainie, a każde ukraińskie dziecko zna smak niegotowanej w Polsce kaszy dyniowej (*гарбузова каша*) i wywołujący pozytywne asocjacje tekst piosenki: *Ходить Гарбуз по городу | питається свого роду: | ой чи живі, чи здорові | всі родичі Гарбузові?*

Forma *гарбуз* użytkownikom języka ukraińskiego nasuwa również skojarzenia z odmową wyjścia za mąż za zalotnika wysyłającego swatów do wybranej dziewczyny czy kobiety. Do grupy najbardziej znanych frazeologizmów ukraińskich należą: *дату гарбуза* (‘odmówić swatom’) i *покуштувати печеного гарбуза* (‘zostać odrzuconym’). W języku polskim ekwiwalentem *дату гарбуза* jest, również „kulinar-ny”, choć już nieco archaiczny frazeologizm *dać czarną polewkę / poczęstować czarną polewką* oraz wciąż aktywnie wykorzystywany związek frazeologiczny *dać kosza* (por. przest. *dać arbuza, dostać arbuza* [Słownik W. Doroszewskiego udostępniany na portalu SJP PWN]).

Пишов по кавун, та там і втонув

Кавун / arbuз. Kilkadziesiąt lat temu arbuzy były w Polsce towarem deficytowym. Nigdy nie były tak dostępne jak na ziemiach ukraińskich, dlatego nie mają żadnego znaczenia dla tradycyjnej polskiej kultury masowej i w zasadzie mają jedynie konotacje kulinarne. Dla użytkowników języka ukraińskiego nazwa *кавун* i wizerunek arbuza są obecnie, podczas wojny wywołanej przez Federację Rosyjską, osobliwym emblematem związanym z ziemią chersońską, skąd pochodzą najbardziej znane i uznawane za najlepsze ukraińskie arbuzy. Kolokacja *херсонські кавуни* jest jednym z najpowszechniej używanych połączeń wyrazowych zawierających formę *кавун*. Sam Chersoń natomiast po wyzwoleniu spod rosyjskiej okupacji stał się miastem symbolem sprzeciwu wobec agresji rosyjskiej i niezłomności ukraińskich żołnierzy. Zupełnie nowym, lecz popularnym (zwłaszcza wśród użytkowników Internetu) jest powiedzenie *кавун – це база*, które ma za podstawę angielskie *based*, wyrażające pozytywny stosunek do czyichś działań lub poglądów. W Ukrainie *база* zyskała osobliwy sens – oznacza mianowicie zrobienie czegoś lub wypowiedzenie się przeciwko Rosji, a za szczególnie ważne działanie tego rodzaju można w ukraińskich memach internetowych otrzymać w nagrodę właśnie w postaci arbuza [*Чому кавун*]. Obrazy przedstawiające arbuз pojawiają się nie tylko w memach internetowych, ale także w postaci piktogramów internetowych (emoji), w zdobnictwie odzieżowym i wnętrzarstwie itp.⁵ Wizerunek arbuza jest lub był wykorzystywany nawet w emblematkach i logo najpoważniejszych ukraińskich mediów i firm, także państwowych (np. kolei ukraińskich, poczty ukraińskiej czy Centralnego Biura Antykorupcyjnego). W Internecie znajdziemy też portal o nazwie *Кавун.City* związany z obwodem chersońskim. Tę niezwykle popularną akcję nazwano w ukraińskiej przestrzeni medialnej mianem *кавуновий флешмоб*. Choć symbolika ta jest bardzo młoda, a jej popularność jest prawdopodobnie ograniczona do osób młodszych, można z dużą dozą prawdopodobieństwa prognozować, że w kulturze ukraińskiej w odniesieniu do arbuзów także w przyszłości będą pojawiać się opisane konotacje.

Не для Гриця паляниця

Паляниця. Pieczywo, zwłaszcza chleb, stanowi jeden z filarów żywienia Ukraińców i Polaków. W języku polskim nie jest używana żadna nazwa mogąca bez zastrzeżeń zastąpić ukraińską nazwę *паляниця*. W zależności od kontekstu ekwiwalentem tej formy w języku polskim mogłyby być takie wyrazy jak *bochenek chleба*, *chlebek*, *podpłomyk*, *placek*. Jako symbol ukraińskiej tożsamości kulturowej *паляниця* trafiła np. w 2013 r. na znaczki pocztowe. Dziś jednak nazwa ta jest kojarzona przede wszystkim jako szybolet, słowo-identyfikator, który rozpowszechnił się po wtargnięciu Rosjan na terytorium Ukrainy. Obcokrajowcom sprawia trudność miękka artykulacja spółgłoski [c`], dodatkowo zaś nazwę tę

⁵ Należy jednak zauważyć, że jest to też ostatnio wizerunek modny nie tylko w Ukrainie.

odróżnia od podobnych nazw w językach sąsiednich narodów [y] poprzedzające palatalną spółgłoskę (por. z formami kończącymi się na [ica] w języku rosyjskim, polskim, białoruskim, słowackim). W związku z tym ostatnio bardzo rozprzestrzeniły się łamańce językowe typu: *Кропивницькі паляниці зі смаком полуниці продаються у крамниці біля укрзалізниці* i – podobnie jak w przypadku arbuza – w ukraińskiej kulturze masowej pojawiło się wiele elementów wykorzystujących obraz tego wiktuału. *Паляниця* bywa komponentem powiedzeń, np.: *паляниця – хлібові сестриця*; *дурниця – з маком паляниця*; *ів би паляниці, та зубів нема* oraz przysłów – *яка пшениця, така й паляниця* (por. *niedaleko pada jabłko od jabłoni*).

З перцем чи не з перцем, аби з добрим серцем

*Перець*⁶ / *pieprz* i *papryka*. Słownik języka ukraińskiego wskazuje trzy znaczenia formy *перець*: 1) roślina z rodziny psiankowatych i jej owoce wykorzystywane jako produkt spożywczy oraz jako przyprawa (*papryka*); 2) roślina tropikalna i jej owoce w postaci ziaren o pikantnym smaku i ostrym zapachu, wykorzystywane jako przyprawa (*pieprz*); 3) przen. pot. ‘uszczypliwe drwiny, kpina lub o osobie mającej cięty język lub o porywczym charakterze’ [SUM: 6, 319]. W języku polskim odpowiednikami formy *перець* są więc *papryka* i *pieprz*, dlatego nazwa jednej z ukraińskich kulinarnych wizytówek, czyli alkoholu nazywanego po polsku *percówką* (*настоянка з перцем*), dla polskiego konsumenta jest zaskoczeniem nie tylko smakowym, ale także nazewniczym. Język polski odzwierciedla wielki ładunek kulturowy wiązany z drugim desygnatem ukraińskiej formy *перець*, czyli z pieprzem (Piper) [zob. Prorok 2017]. W obu językach forma *перець* i *pieprz* ma znaczenie przenośne, lecz nie jest ono jednakowe. W języku polskim jest to książk. ‘coś, co powoduje, że jakaś wypowiedź, tekst lub sytuacja stają się bardziej interesujące dla słuchacza, czytelnika lub obserwatora’ [WSJP]. Współcześnie powszechnie używana w kuchni polskiej papryka nie ma szczególnego znaczenia dla polskiej kultury. Przenośne znaczenie ukraińskiej formy *перець* jest natomiast kojarzone właśnie raczej z papryką strąчковą. Wizerunek tego produktu jest wykorzystywany w celach satyrycznych i marketingowych, a jego nazwa stała się podstawą słowotwórczą tytułów popularnych ukraińskich czasopism humorystycznych „Червоний перець”, „Перець”, „Перець. Весела республіка”, „Український перець”.

W języku ukraińskim funkcjonują ustalone połączenia wyrazowe związane z intensywnością doznań wywoływanych przez paprykę, a także wizualnymi cechami czerwonej papryki strączkowej: *з перцем* ‘energiczny, porywczy, o ostrym języku’, *серце з перцем* ‘osoba niepokorna, o porywczym charakterze’; *гірш перцю* ‘bardzo mocno’ lub ‘nie do wytrzymania’; *додавати перцю* ‘robić dowcipnym, dokuczli-

⁶ Sam *перець*, choć jest *leksykulturą*, nie jest raczej wyznacznikiem samoidentyfikacji ukraińskiej. Forma ta została tu jednak przedstawiona, gdyż jest nieodłącznym składnikiem *percówki*, która dla Polaków jest jednym z symboli kulinariów ukraińskich.

wym' (o wypowiedzi); *всипати перцю* 'pobić, surowo ukarać' lub 'bardzo skarcić, ostro skrytykować'; *натирати перцю в ніс* 'karać', *підносити перцю* 'robić albo mówić coś nieprzyjemnego', *підсипати перцю* 'mówić do kogoś z ironią, szyderstwem' lub 'psuć stosunki' *дісталоя перцю з квасом* 'ktoś znalazł się w bardzo trudnej sytuacji'. Ironicznie mówi się, że ktoś się na czymś zna *як свиня на перці* 'zupełnie się nie zna, nie rozumie' (por. *zna się, jak kura na pieprzu* [WSJP]). Czerwona papryka stała się również symbolem męskiej mocy, a w slangu forma *перець* może oznaczać chłopca [КСЖЛ 2003: 52].

Jak pokazują przytoczone przykłady, choć obie kuchnie oraz oba języki są sobie bliskie, obserwujemy duże różnice w sposobie przygotowania oraz popularności pewnych dań i produktów, a także w nazewnictwie wiktuałów oraz w znaczeniu poszczególnych produktów kulinarnych dla ukraińskiej i polskiej *kultury*. Wśród zaprezentowanych nazw, które niosą *wspólny ładunek kulturowy*, znajdują się nazwy tradycyjnych dań lub produktów spożywczych spotykanych często w kuchni ukraińskiej (*борщ, вареники, гарбуз, зречка*), a także potraw oraz produktów, które zyskały dodatkowe znaczenie kulturowe w ostatnim czasie (*кавун, паляниця*). Zwraca uwagę fakt, że stosunkowo często ów *wspólny ładunek kulturowy*, ma związek z treściami satyrycznymi (*сало, кавун, паляниця, перець*), a humor jest jednym z niezwykle ważnych elementów ukraińskiej kultury. Większość z przedstawionych w artykule produktów spożywczych nie ma dla *wspólnej kultury* polskiej większego znaczenia. Ich nazwy są często komponentami związków frazeologicznych nieznanymi językowi polskiemu. Takie ustalone połączenia wyrazowe wpływają na szereg asocjatywny wywoływany przez daną nazwę w świadomości użytkowników języka, odmienny od skojarzeń pojawiających się u osób władających innymi językami. Wiele z przytoczonych tutaj form to niepełne paralele leksykalne, stanowiące dodatkową trudność w nauce języka pokrewnego, ale też wywołujące zainteresowanie studentów i pozwalające na wprowadzenie dygresji. Kontynuacją takich komentarzy w trakcie zajęć może stać się właśnie rozmowa na temat znaczeń dodatkowych właściwych *leksykulturom*. Wiedzę *wspólną* zawartą w tych formach warto byłoby prezentować w słownikach pedagogicznych, których tworzenie wydaje się dziś szczególnie pilną potrzebą.

Wykaz wykorzystanej literatury

- Budziak A., Barszcz ukraiński, [w:] *Słowem przenikanie*, red. A. Budziak, W. Hojsak, Kraków: Scriptum, 2022, s. 55–69.
- Ligara B., *Leksykultura w ujęciu Roberta Galissona a nauczanie kompetencji kulturowej*, [w:] *W poszukiwaniu nowych rozwiązań: dydaktyka języka polskiego jako obcego u progu XXI wieku*, red. W. Miodunka, A. Seretny, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008, s. 51–61.

- Ligara B., *Perspektywa kulturoznawcza nauczania kodu: teoria leksykultury Roberta Galissona*, [w:] *Nowa generacja w dydaktyce glottodydaktycznej*, red. W. Miodunka, Kraków: Universitas, 2009, s. 119–146.
- Nagórko A., *Anny Wierzbickiej key words a kulturemy: porównywanie języków – porównywanie kultur?*, [w:] „Prace Filologiczne”, 2021, nr 76, s. 387–400.
- Nowak I., *Przekaz treści z zakresu kultury w kształtowaniu kompetencji komunikacyjnej: (na podstawie nauczania języka rosyjskiego skierowanego do Polaków)*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016.
- Prorok K., *Małe, czarne, okrągłe, a każdego wyszczypie. O pieprzu i pieprzeniu w polszczyźnie ludowej i potocznej*, [w:] „Etnolingwistyka”, 2017, nr 29, s. 61–84.
- Samadowa A., *Funkcjonowanie polskich i ukraińskich frazeologizmów z komponentem nazywającym jedzenie w tekstach publicystycznych (ujęcie kontrastywne)*, [w:] „Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія: Філологія”, 2020, вип. 9 (77), с. 298–302.
- Wierzbicka A., *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, tłum. A. Głaz, K. Kozyk, R. Tokarski, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2006.
- Гладка В., *Символьна мотивація як один із способів відображення культури в мові (на матеріалі французьких неофразеологізмів)*, [в:] „Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна”, серія: „Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов”, 2020, № 91, <https://doi.org/10.26565/2227-8877-2020-91-06>.
- Каракевич Р.О., *Лінгвокультурологічне дослідження фразеологізмів-лінгвокультурем*, [в:] „Науковий вісник ДДПУ ім. І. Франка”, серія: „Філологічні науки. Мовознавство”, 2014, № 2, с. 58–62.
- Костриця Н., *Лінгвокультурологічний підхід до вивчення української мови як іноземної*, [в:] „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”, 2017, вип. 13, с. 44–49.
- Левченко О., *Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект*, Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005.

Wykaz wykorzystanej literatury [References]

- Budziak A., *Barszcz ukraiński [Ukrainian borscht]*, [w:] *Słowem przenikanie*, red. A. Budziak, W. Hojsak, Kraków: Scriptum, 2022, s. 55–69.
- Ligara B., *Leksykultura w ujęciu Roberta Galissona a nauczanie kompetencji kulturowej [Cultural perspective of Teaching Code: Robert Galisson's Lexiculture Theory]*, [w:] *W poszukiwaniu nowych rozwiązań: dydaktyka języka polskiego jako obcego u progu XXI wieku*, red. W. Miodunka, A. Seretny, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008, s. 51–61.
- Ligara B., *Perspektywa kulturoznawcza nauczania kodu: teoria leksykultury Roberta Galissona [Cultural Perspective of Teaching Code: Robert Galisson's Lexiculture Theory]*, [w:] *Nowa generacja w dydaktyce glottodydaktycznej*, red. W. Miodunka, Kraków: Universitas, 2009, s. 119–146.

- Nagórko A., *Anny Wierzbickiej key words a kulturemy: porównywanie języków – porównywanie kultur?* [Anna Wierzbicka's key words and culturemes: comparing languages – comparing cultures?], [w:] „Prace Filologiczne”, 2021, nr 76, s. 387–400.
- Nowak I., *Przekaz treści z zakresu kultury w kształtowaniu kompetencji komunikacyjnej: (na podstawie nauczania języka rosyjskiego skierowanego do Polaków)* [Transmission of culture-related content in the development of communicative competence (on the basis of Russian language pedagogy directed to Poles)], Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016.
- Prorok K., *Małe, czarne, okrągłe, a każdego wyszczypie. O pieprzu i pieprzeniu w polszczyźnie ludowej i potocznej* [Small, black, and round, and yet it can pinch anyone. On pieprz ‘pepper’ and pieprzenie, lit. ‘peppering’, in folk and general varieties of Polish], [w:] „Etnolingwistyka”, 2017, nr 29, s. 61–84.
- Samadowa A., *Funkcjonowanie polskich i ukraińskich frazeologizmów z komponentem nazywającym jedzenie w tekstach publicystycznych (ujęcie kontrastywne)* [Functioning of polish and ukrainian phraseology with a component naming food in publicist texts (contrastive approach)], [w:] „Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», seria: Filolohiia”, 2020, vyp. 9 (77), s. 298–302.
- Wierzbicka A., *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne* [Semantics: Primes and Universals], tłum. A. Głaz, K. Kożyk, R. Tokarski, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2006.
- Hladka V., *Symvolna motyvatyia yak odyń iz sposobiv vidobrazhennia kultury v movi (na materialy frantsuzkykh neofrazeolohizmiv)* [Symbolic motivation as one way of displaying culture in language (showcased by French neophraseologisms)], [v:] „Visnyk KhNU im. V.N. Karazina”, seria „Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov”, 2020, no. 91, <https://doi.org/10.26565/2227-8877-2020-91-06>.
- Karakevych R.O., *Linhvokulturolohichne doslidzhennia frazeolohizmiv-linhvokulturem* [Symbolic motivation as one way of displaying culture in language (showcased by Frenchneophraseologisms)], [v:] „Naukovyi visnyk DDPU im. I. Franka”, seria „Filolohichni nauky. Movoznavstvo”, 2014, no. 2, s. 58–62.
- Kostrytisia N., *Linhvokulturolohichnyi pidkhid do vyvchennia ukraïnskoi movy yak inozemnoi* [Linguocultural approach to the study Ukrainian as a foreign language], [v:] „Teoriia i praktyka vykladannia ukraïnskoi movy yak inozemnoi”, 2017, vyp. 13, s. 44–49.
- Levchenko O., *Frazeolohichna symvolika: linhvokulturolohichnyi aspekt* [Phraseological Symbolism: Linguistic and Cultural Aspect: Monograph], Lviv: LRIDU NADU, 2005.

Wykaz wykorzystanych źródeł

- SJP PWN – *Słownik języka polskiego PWN*, [w:] Źródło elektroniczne: <https://sjp.pwn.pl/>.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego*, [w:] Źródło elektroniczne: <https://wsjp.pl/>.
- КСЖЛ – Ставицька Л., *Короткий словник жаргонної лексики української мови*, Київ: Кри-тика 2003.
- Прислів'я – *Прислів'я та приказки. Природа, господарська діяльність людини, упорядник М.М. Пазяк*, Київ: Наукова думка, 1989.

- СУМ – Словник української мови, в 11 томах, ред. І.К. Білодід, Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- УкрП – Українські прислів'я, приказки, фразеологізми, [в:] Електронний ресурс: <http://igral.com/ua/>.
- ФСУМ – Фразеологічний словник української мови, кн. I–II, ред. Л.С. Паламарчук та ін., Київ: Наукова думка, 1999.
- Чому кавун – це база? Історія походження мему, [в:] Електронний ресурс: <https://nachasi.com/creative/2022/06/08/watermelon-base/>.

Wykaz wykorzystanych źródeł [References]

- SJP PWN – Słownik języka polskiego PWN [PWN Dictionary of Polish Language], [w:] Źródło elektroniczne: <https://sjp.pwn.pl/>.
- WSJP – Wielki słownik języka polskiego [Great Dictionary of the Polish language], [w:] Źródło elektroniczne: <https://wsjp.pl/>.
- КСЖЛ – Stavitska L., *Kоротkyi slovnyk zharhonnoi leksyky ukrainskoi movy* [Short Dictionary of Ukrainian Slang], Kyiv: Krytyka 2003.
- Прислів'я – *Pryslivia ta prykazky. Pryroda, hospodarska diialnist liudyny* [Proverbs and sayings. Nature, economic activity of man], uporiadnyk M.M. Paziak, Kyiv: Naukova dumka, 1989.
- СУМ – *Slovnyk ukrainskoi movy, v 11 tomakh* [Dictionary of the Ukrainian language, in 11 volumes], red. I.K. Bilodid, Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980.
- УкрП – *Ukrainski pryslivia, prykazky, frazeolohizmy* [Ukrainian proverbs, sayings, phraseology], [v:] Elektronnyi resurs: <http://igral.com/ua/>.
- ФСУМ – *Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy* [Phraseological dictionary of the Ukrainian language], кн. I–II, red L.S. Palamarchuk та in., Kyiv: Naukova dumka, 1999.
- Chomu kavun – tse baza? Istoriia pokhodzhennia memu* [Why is watermelon a base? The story of the origin of the meme], [v:] Elektronnyi resurs: <https://nachasi.com/creative/2022/06/08/watermelon-base/>.